

Zeeuwse plaatsnamen verklaard

Zeeuwse plaatsnamen verklaard

Reeks Nederlandse plaatsnamen
deel 3

Gerald van Berkel

Schrijver: Gerald van Berkel

Kaart omslag: Christiaan Sgroten (1573)

Zelandicarum Insularum Una

Cum Limitibus Earum Descriptio

Brusselse Atlas

Met dank aan de Koninklijke Bibliotheek Brussel

ISBN: 9789463182782

© 2017 Gerald van Berkel, Amstelveen

Ten geleide

Voor u ligt *Zeeuwse plaatsnamen verklaard*, het derde deel uit de reeks Nederlandse plaatsnamen. Deze reeks is gebaseerd op de in een periode van tien jaar volledig nieuw opgebouwde materiaalverzameling van Nederlandse toponiemen en hun attestaties (oude vermeldingen) in historische bronnen. Inmiddels omvat het corpus meer dan 10.000 toponiemen en circa 35.000 attestaties. De gehanteerde opzet is vergelijkbaar met die van *Nederlandse plaatsnamen. Herkomst en historie* (2006) van Gerald van Berkel en Kees Samplonius. Een van de belangrijkste kritiekpunten op dit werk was het gebrek aan uniformiteit in de verklaringen van de twee auteurs. Om tegemoet te komen aan de kritiek heb ik alle lemma's opnieuw geschreven, waardoor een uniform werk van de hand van één auteur ontstond.

De reeks Nederlandse plaatsnamen is voortgekomen uit de behoefte om als bijproduct van een lezing in Limburg het plaatsnamenmateriaal van die provincie in boekvorm beschikbaar te stellen. *Limburgse plaatsnamen verklaard* werd daarmee het eerste deel van de reeks provincie-uitgaven. Het is de bedoeling dat, volgend op de reeks, een geheel nieuw woordenboek van plaatsnamen inclusief bronvermeldingen het licht zal zien onder de titel *Nederlandse plaatsnamen verklaard*.

Met veel genoegen heb ik aan de totstandkoming van dit boek gewerkt. Ik dank speciaal mijn vrouw Carolien voor het correctie lezen. Ik hoop dat u als lezer plezier aan de verzamelde informatie zult beleven.

Gerald van Berkel

Amstelveen
December 2016

Korte nederzettingsgeschiedenis van Zeeland

In Zeeland vestigden de eerste landbouwers zich in de tweede eeuw voor Christus. Toen enkele eeuwen later de Romeinen in Zeeland arriveerden, troffen zij achter de strandwallen een kreekrijk veenlandschap aan. De Romeinen vestigden een vlootstation bij Domburg en een fort te Aardenburg. Te Domburg en Colijnsplaat lagen handelsnederzettingen die met het Rijnland en Engeland in contact stonden. De Romeinse nederzettingen lagen vooral langs de kust en langs de toenmalige oevers van de Schelde, die uitmondde in de Noordzee, deels door wat nu de Oosterschelde heet, ongeveer ter hoogte van de Nieuwe Waterweg.

Door de stijging van de zeespiegel en de overstromingen die daarvan het gevolg waren, trok de bevolking op het eind van de derde eeuw weg. De zee maakte van de monding van de Schelde en het achterliggende veenlandschap een rivierdeltagebied met vele losse eilandjes. De verdere geschiedenis van dit gebied kenmerkt zich door een voortdurende verandering door landverlies en landwinning. De huidige eilanden zijn ontstaan uit het aaneengroeien van kleinere eilandjes door verzanding van de tussenliggende geulen.

Nieuwe duinvorming en aanslibbing maakten in de zevende eeuw bewoning weer mogelijk. De mensen, die zich in dit schorrenlandschap vestigden, hielden zich vooral bezig met schapenteelt en zoutwinning. Nieuwe nederzettingen onstonden op de oude kreek-ruggen. Uit de 9e en 10e eeuw dateren de ter verdediging tegen de Noormannen aangelegde ringwalburgen (Burgh, Domburg, Middelburg, Oostburg en Oost-Souburg). Als gevolg van enorme bevolkingstoename in West-Europa en de Gregoriaanse Hervormingsbeweging, die wekelijks kerkbezoek propageerde, groeide het aantal nieuwe kerken in de 12e en 13e eeuw explosief. Bij de stichting waren vaak leken betrokken. Plaatsnamen als *Biggekerke* en *Boudewijnskerke*, met het voor Zeeland kenmerkende toponymisch grondwoord *-kerke*, werden genoemd naar de eigenaar of stichter van de eigenkerk. Op de Zeeuwse eilanden hangt dit samen met de vorming van nieuwe vierschaarambachten, die volgens gewoonterecht een parochiekerk vereisten voor de rechtsafkondigingen. Het overheersende nederzettingstype is het kerkringdorp, dat wordt gekenmerkt door de cirkelvormige bebouwing rondom een centraal gelegen kerk.

In de middeleeuwen zijn diverse handelssteden tot ontwikkeling gekomen (o.a. Zierikzee, Reimerswaal, Sluis en Sint-Anna ter Muiden). Economisch en cultureel was Zeeland gericht op Brugge en Gent. Na de middeleeuwen werd Middelburg het economische centrum, met vestigingen van de Oost- en West-Indische Compagnie. In de 17e en 18e eeuw ontstonden rondom Middelburg meerdere bui-

tenplaatsen. Na de 18e eeuw stagneerde de economie. In de 19e eeuw werd de aansluiting van Zeeland bij de rest van Nederland verbeterd door de aanleg van de Kreekrakdam en de Sloedam.

Er zijn aanwijzingen dat in Zeeland reeds in de Karolingische tijd een aanzet tot dijkbouw is geweest, die zich echter niet heeft kunnen doorzetten, mogelijk door de in de 9e eeuw optredende verzwakking van het centraal gezag en de invallen van de Noormannen. Na de zware stormvloed van begin 11e eeuw komt de dijk aanleg op gang, maar pas in de 12e eeuw komt het tot een meer systematische aanpak in groter verband. Later volgde de bedijking van op- en aanwassen, waarbij tot in de 16e eeuw Vlaamse abdijen als Ter Duinen actief waren. Het hierbij behorende nederzettingstype is het voorstraatsdorp, waarbij de kern van het dorp gevormd wordt door een straat die haaks op de dijk staat.

Aan de Noordzee lag ter hoogte van de huidige Westerschelde in de vroege Middeleeuwen slechts een kleinere zeearm, het Sincfal. Verder oostwaarts, ter hoogte van het huidige Perkpolder, lag de Honte, een veenrivier die oostwaarts naar de Schelde stroomde. Door stormvloed in de loop van de 10e tot en met de 12e eeuw zijn zeearm en veenrivier met elkaar in verbinding geraakt en ontstond de Westerschelde. In de daarop volgende eeuwen is deze zeearm steeds breder geworden. Bij de grote stormvloed rond het midden van de 16e eeuw verdronken Noord-Beveland en het oostelijk deel van Zuid-Beveland. De Braakman breidde zich verder uit in Zeeuws-Vlaanderen, dat daarna nog eens te lijden had van de inundaties tijdens de Nederlandse Opstand. Pas met het gereedkomen van de Deltawerken, een reactie op de watersnoodramp van 1953, is de invloed van de zee op de Zeeuwse eilanden ingeperkt.

Chronologische tabel van plaatsnaamtypen

Sommige plaatsnaamtypen reflecteren de nederzettingsgeschiedenis. In bijgaande tabel worden enkele chronologische lagen onderscheiden:

Chronologische tabel van Zeeuwse plaatsnaamtypen ¹		
Prehistorisch	1a	Een deel der éénstammige waternamen en afleidingen daarvan door middel van suffixen: <i>Faal, Honte, Schelde</i> en <i>Schenge</i>
	1b	Mogelijk een deel van oude, niet samengestelde en etymologisch veelal onzekere namen als <i>Axel, Kats, Othene</i> en <i>Yerseke</i>
Vroeg historisch	2a	Voortzetting van type 1a en 1b
	2b	Misschien al enkele namen op <i>-inge(n)</i>
	2c	Plaatsnamen met het achtervoegsel <i>t/d</i> : <i>Hulst</i>
	2d	Waarschijnlijk een deel van de namen gevormd met <i>-lo</i> 'licht, open bos'
Vroege middeleeuwen t/m 10 ^e eeuw	3a	Voortzetting van type 2b, 2c en 2d
	3b	Waternamen samengesteld met <i>-aa/-ee, -meer</i> en <i>-vliet</i>
	3c	Echte nederzettingenamen samengesteld met <i>-burg, -heem, -dorp, -werd, -werf</i> en <i>-wijk</i>
	3d	Plaatsnamen met <i>-muiden</i>
Tijd van de grote uitbreiding van het woonareaal sinds ca. 1000	4a	Nederzettingenamen met <i>-dorp, -kapel</i> en <i>-kerke</i>
	4b	Namen samenhangend met de bedijking zoals die op <i>-dam(me), -dijk(e), -hoek, -polder, -sluis</i> en <i>-zand</i>
	4c	Namen op <i>-haven</i> en <i>-veer</i>
Postmiddeleeuws	5a	Voortzetting van type 4b en 4c
	5b	Vernoemingsnamen als <i>Malta, Turkeye</i> en <i>Waterloo</i>
	5c	Namen van buitenplaatsen op <i>-burg</i>

¹ Voor Zeeland aangepast model ontleend aan D.P. Blok (1974) Schematisch overzicht van ontstaanstijd en vormingswijze van enige plaatsnamen. In: *Grote Winkler Prins*. Zevende geheel nieuwe druk, Amsterdam / Brussel, deel 18 p. 540-541.

Zeeuwse toponymische grondwoorden

De meeste plaatsnamen zijn samenstellingen en zij bestaan uit twee delen. Het tweede deel is een zogenaamd toponymisch grondwoord dat kenmerkend is voor een bepaalde cultuurperiode en/of streek. Het in kaart brengen van de wijze waarop deze grondwoorden zich in tijd en plaats manifesteren en vaststelling van wetmatigheden die daarbij naar voren komen, vormen een belangrijke bijdrage van de naamkunde aan de studie van de nederzettingsgeschiedenis. Op basis van de plaatsnamen die in dit boek aan de orde komen is een frequentieanalyse gemaakt van de diverse grondwoorden. Het percentage is ten opzichte van het totaal aantal namen. Geselecteerd zijn de grondwoorden met een frequentie die ligt boven 1%. Voor Zeeland leidt dat tot de volgende top-21:

#	Grondwoord	Betekenis	Percentage
1	hoek	'bocht (van een dijk), (afgelegen) plaats'	5,9
2	dijk	'waterkering'	5,7
3	kerk	'eigenkerk, bedehuis'	5,1
4	burg	'versterkte plaats, burcht, buitenplaats'	4,6
5	dorp	'hoeve, (dochter)nederzetting'	4,4
6	land	'land als tegenstelling tot water'	2,9
7	nes	'in water uitstekende punt land'	2,0
8	sluis	'waterkering met deuren'	2,0
9	polder	'ingedijkt en drooggemaakt land'	1,8
10	weg	'pad, baan'	1,5
11	haven	'aanlegplaats voor schepen'	1,5
12	wijk	'hoeve, nederzetting, dorp, stadsdeel'	1,5
13	dam	'waterkering dwars door een waterloop'	1,3
14	zand	'zand, zandplaat, zandig gebied'	1,3
15	hof	'boerdenerf, hofstede'	1,3
16	vliet	'stromend water'	1,3
17	aa	'water, rivier'	1,1
18	brug	'verbinding over een water'	1,1
19	kapel	'onderkerk zonder parochiale rechten'	1,1
20	molen	'maalwerktuig'	1,1
21	plaat	'zandbank, op- of aanwas'	1,1

Plaatsnamen worden doorgaans verdeeld in twee categorieën, natuurnamen en cultuurnamen. De natuurnamen zeggen iets over aspecten van het natuurlijke landschap, de cultuurnamen refereren aan de stempel die de mens drukte op dat landschap. De menselijke factor en met name zijn strijd tegen het water wordt duidelijk gereflecteerd door de Zeeuwse plaatsnamen, die wijzen op de aanleg

van *dijken*, *dammen*, *bruggen*, *sluizen* en *polders*. Echte nederzettingenamen zijn namen op *kerke* 'eigenkerk, bedehuis', *dorp* 'hoeve, (dochter)nederzetting' en *wijk* 'hoeve, nederzetting, dorp, stadsdeel'. De namen op *burg* kennen twee momenten van productiviteit: in de vroege middeleeuwen worden ringwalburgen opgeworpen tegen de Noormannen en in de 18e eeuw laten veel rijk geworden Zeeuwse kooplieden een buitenplaats op Walcheren bouwen, die zij vaak een naam op *burg* geven. De natuurnamen wijzen op de nauwe relatie tussen land en water (*nes*, *aa*, *vliet*, *zand* en *plaat*). De belangrijkste grondwoorden zijn als apart lemma in het woordenboek opgenomen.

Opbouw van de lemma's

De opbouw van de lemma's van de plaatsnamen is als volgt: De plaatsnaam staat vet, gevolgd door de gemeentenaam tussen haakjes. Dan volgt waar mogelijk de uitspraakvariant van de naam. Vervolgens worden in chronologische volgorde de attestaties van de plaatsnaam vermeld en ten slotte volgt een verklaring en eventueel wat beknopte historische informatie. Bovendien zijn nog enkele niet meer in gebruik zijnde plaatsnamen, herkenbaar aan een kruis (†), opgenomen omdat er bij een ander lemma naar wordt verwezen. Plaatsnamen die voorafgaan door een lidwoord of door *Ten* of *Ter* zijn alfabetisch te vinden onder de naam.

Enkele speciale tekens

>	geworden tot
<	ontstaan uit
→	zie dat lemma
†	niet meer in officieel gebruik
*	gereconstrueerde vorm
ð	als de beginklank in ne. <i>that</i>
þ	als de beginklank in ne. <i>thing</i>
b	als de combinatie <i>bv</i>

Bijzondere afkortingen

B	België	ndl.	Nederlands
brab.	Brabants	ne.	Nieuwengels
dial.	dialect	nfri.	Nieuwfries
D	Drenthe	NH	Noord-Holland
Dld	Duitsland	nhd.	Nieuwhoogduits
eng.	Engels	nijsl.	Nieuwijslands
Fl	Flevoland	nnl.	Nieuwnederlands
Fr	Friesland	nno.	Nieuwnoors
fra.	Frans	nzwe.	Nieuwzweeds
Fra	Frankrijk	O	Overijssel
fri.	Fries	oe.	Oudengels
GB	Groot-Britannië	ofra.	Oudfrans
germ.	Germaans	ofri.	Oudfries
Gl	Gelderland	ohd.	Oudhoogduits
got.	Gotisch	oijsl.	Oudijslands
Gr	Groningen	onl.	Oudnederlands
kelt.	Keltisch	ono.	Oudnoors
lat.	Latijn	oostfri.	Oostfries
Lb	Limburg	oostndl.	Oostnederlands
limb.	Limburgs	os.	Oudsaksisch
me.	Middelengels	rom.	Romaans
mlat.	Middeleeuws Latijn	U	Utrecht
mhd.	Middelhoogduits	vnnl.	Vroegnieuw-nederlands
mnd.	Middelnederduits	westf.	Westfaals
mnl.	Middelnederlands	Zl	Zeeland
NB	Noord-Brabant	ZH	Zuid-Holland
ndd.	Nederduits	zndl.	Zuidnederlands

Toelichting bij enkele termen

<i>ablaut</i>	systematische verandering van de stamklinker
<i>datief</i>	derde naamval, in plaatsnamen met plaatsaanduidende functie
<i>genitief</i>	tweede naamval, vaak ter aanduiding van bezit
<i>Germaans</i>	groep talen die zich van het Indo-Europees onderscheiden door een systematische klankverschuiving van de medeklinkers. Tot deze groep behoren onder andere het Nederlands, Fries, Engels, Duits, IJslands, Noors, Zweeds en Deens
<i>grondwoord</i>	een woord dat we kunnen uitbreiden tot een nieuw woord door er een voor- of achtervoegsel aan toe te voegen of dat we met een ander woord kunnen samenstellen
<i>Indo-Europees</i>	groep aan het Germaans verwante talen, waaronder het Keltisch, Romaans, Grieks, Slavisch en Sanskriet
<i>reïnterpretatie</i>	een nieuwe, andere interpretatie geven van de betekenis van een vaak ondoorzichtig woord door associatie met beter bekende woorden. Ook wel volksetymologie genoemd
<i>substraattaal</i>	een taal die werd gesproken binnen een gemeenschap en die werd vervangen door de taal van een nieuwe heersende klasse, meestal de taal van een veroveraar. Substraattalen blijven soms herkenbaar in de taal die ze is opgevolgd. Men veronderstelt dat de meeste substraatwoorden in het Germaans afkomstig zijn van een niet-Indo-Europese substraattaal. Veel substraatwoorden kennen een geringe geografische verspreiding en vaak hebben ze betrekking op landschapselementen
<i>suffix</i>	achtervoegsel, een taalelement dat niet als los woord kan voorkomen, maar achter een grondwoord wordt toegevoegd, waardoor een nieuw woord ontstaat
<i>toponiem</i>	plaatsnaam
<i>umlaut</i>	wijziging van een klinker onder invloed van een klink in de volgende lettergreep (meestal door een <i>-i-</i>)
<i>vernoeming</i>	een plaatsnaam die ontstaan is doordat men op basis van eraan verbonden bijbetekenissen bewust een elders voorkomend toponiem uitgekozen heeft, zonder dat er van topografische samenhang sprake is. Zeeuwse voorbeelden: <i>Malta</i> , <i>Turkeye</i> en <i>Waterloo</i>
<i>verzamelsuffix</i>	achtervoegsel met als functie aan te geven dat sprake is van een bepaalde hoeveelheid/aantal van het door het grondwoord aangeduide, bij voorbeeld <i>Hulst</i> , een afleiding met het verzamelsuffix <i>-t-</i> (uit <i>*-ipi</i>) van de boomnaam <i>hulst</i> met de betekenis 'plaats waar hulst groeit'